

Jerzy Illg (g. 1950) – leidėjas, literatūros kritikas, humanitarinių mokslų daktaras. 1974–1983 metais dirbo mokslo darbuotoju Silezijos universiteto Filologijos fakultete. Dėl politinių priežasčių karinės padėties Lenkijoje metu pašalintas iš universiteto. Nuo 1983 metų dirbo redaktoriumi leidykloje „Znak“ Krokuvoje, nuo 1992 metų šios leidyklos vyriausiasis redaktorius. Jerzy Illg organizuoja imponantiškus susitikimus su žymiais intelektualais. Autoriaus komunikabilumas suteikė galimybę tapti ne tik Czesławo Miłoszo, bet ir Józefo Tishnero, Seamuso Heaney, Normano Davieso ir daugelio kitų garsiausių pasaulyje autorių kūrinių leidėju.

Dvasingumo horizontai

— JERZY ILLG

Dvasingumas – vien sąvoka panašiai kaip jai giminingi: religija, idealizmas ar (o siaube!) misticizmas – atėjus komunistams į valdžią po Antrojo pasaulinio karo, buvo pripažintas nepageidaujamu šalyje, kurioje paskelbta privaloma materialistinė pasaulėžiūra. Ją primesti visuomenei, gyvuojant senai turtingai dvasingumo tradicijai, laimė, pasirodo neįmanoma, netgi vartojant prievartą. Ypatinę vaidmenį išsaugant lenkų visuomenės dvasines struktūras, o būtent inteligentią ir intelektualinį elitą, vaidino katalikiškos bendruomenės, organizacijos ir institucijos, susijusios su Bažnyčia ir jos remiamos – net tada, kai Bažnyčia turėjo bėdų, kai buvo ribojama ir persekiojama. Viena svarbiausių buvo bendruomenė, iš kurios Krokuvėje gimė leidykla „Znak“.

Dar nebuvo visiškai pasibaigęs karas, kai 1945 metų kovą Krokuvos metropolito, kardinolo Adamo Stefano Sapiehos pastangomis buvo išleistas pirmasis savaitraščio „Tygodnik Powszechny“ (su paantrašte „Katalikiškas visuomeninis-kultūrinis leidinys“) numeris. Vyriausiuoju redaktoriumi tapo Jerzis Turowiczius. Šias pareigas ėjo beveik penkiasdešimt metų, tokį fenomeną galima būtų palyginti vien tik su legendiniu Jurgiu Giedraičiu (Jerzy Giedroyc), kuris Paryžiuje emigrantų leistą žurnalą „Kultura“ redagavo 1947–2000 metais. Nepaklusnaus kardinolo proto ir įžvalgos dėka intelektualų ratas, susibūręs aplink krovietišką „Tygodnik Powszechny“, visą komunistų valdymo laikotarpį buvo pačia aktyviausia

katalikiška bendruomene, „gaminančia antitoksinus“ ir sudarančią atsvarą agresyvaus marksizmo ekspansijai. 1956 metais įkurtas mėnraštis „Znak“, o nuo 1959 metų veikia to paties pavadinimo leidykla. „Tygodnik Powszechny“ ir „Znak“ bendruomenė atstovavo krikščioniškojo personalizmo ir atvirosios katalikybės srovei, ne visada teigiamai vertintos Lenkijos bažnyčios hierarchų. Jerzis Turowiczius ir jo bendradarbiai priešinosi nacionalizmo, ksenofobijos ir antisemitizmo apraiškoms, savaitraštis aktyviai reišėsi už permainas Bažnyčioje, iš anksto numatė, o paskui ir propagavo II Vatikano soboro reformas.

Laimė, jam pavyko išvengti radikalesnio savaitraščio „Tygodnik Warszawski“ likimo, kuris 1948 m. buvo žiauriai išvaikytas (jo darbuotojai gavo milžiniškas bausmes, o vyriausiasis redaktorius kun. Zygmuntas Kaczyński 1953 m. buvo nukankintas Mokotuvo kalėjime), taip pat spąstų, į kokius papuolė periodinis leidinys „Dziś i Jutro“, kuris ėmė plačiu mastu bendradarbiauti su komunistais, 1952 m. davęs pradžią kolaborantiškai katalikų pasauliečių grupuotei „Pax“, vadovautai Bolesława Piaseckio. Šio koketavimo pabaiga buvo liūdna, bet pelnyta: 1956 m. leidinys užsitraukė ekskomuniką, o vėliau buvo likviduotas.

Dabar smulkiai neanalizuosime „Tygodnik Powszechny“ ir „Znak“ kryptių bei jų istorinių pasiekimų. Iki 1989 metų permainų būdami vieninteliai nuo Elbės iki Vladivostoko santykinai nepriklausomi leidiniai suvaidino sunkiai nuvertinamą vaidmenį formuojant Lenkijos visuomenės sąmonę, kultūrą, religingumą ir intelektualinį gyvenimą. Daugelyje namų skaitomi, jie buvo moralinis, dvasinis ir protinis kompasas, įgalinantis teisingai pasirinkti, susikurti tinkamas hierarchijas, nepalūžti spaudžiant propagandai ir melui, kuriuo mulkino žiniasklaida, būdama komunistų rankose.

(Taip buvo mano namuose, kuriuose skaityti po prekystaliu pažįstamos kioskininkės atidedamą, paprastai gauti neįmanomą savaitraštį buvo dalykas, be kurio – panašiai, kaip mamai ir močiutei be kiekvieną savaitę klausyto F. Chopino koncerto – savaitė neįsivaizduojama. Panašų reiškinį (*tout proportions gardeé*) stebėjau prieš kelias savaites viešėdamas pas Czesławą Miłoszą Kalifornijoje,

nuošaliame Grizzly Peak bulvare. Tą dieną, kai laiškaniešys atnešdavo „Tygodnik Powszechny“, pagyvenusio poeto žmona po kelis kartus mindavo takeliu prie pašto dėžutės, pakabintos šalia vartelių sodo viršuje, kol pagaliau sulaukdavo laiškaniešio, paskui Cz. Miłozsas griebdavo laikraštį ir prarydavo jį nuo pirmo iki paskutinio puslapio. Apetitingą skaitymą lydėjo emocijos. „Per daug čia juodų“ [t. y. kunigų], – siusdavo poetas. „Kodėl šitie tekstai tokie ilgi? Jau peterburgietiško „Krajaus“ redaktoriai žinojo, kad daugiau reikia mokėti už trumpesnius straipsnius negu už ilgesnius.“)

Komunistų valdžia, duodama leidimą Visuomeninio leidybos instituto „Znak“ katalikiškoms publikacijoms, manė, kad jis bus „figos lapeliu“, suteikiančiu alibi „pliuralistinei“ valdžiai. Ideologiškai „nepaklusnaus“ leidinio ir leidyklos egzistavimas turėjo pasauliui parodyti, kad Lenkijos valdžia nepažeidžia demokratinių laisvių: „Prašom pažvelgti, katalikai pas mus turi visišką laisvę, net gali leisti savo knygas ir periodinius leidinius“. Šie skaičiavimai vis dėlto nepasiteisino. Iš tikrųjų tiek savaitraštis „Tygodnik Powszechny“, tiek mėnraštis „Znak“, kaip ir leidykla „Znak“, nuo pat savo egzistavimo pradžios valdžiai buvo papjūti. Jie nepasidavė autocenzūrai, darė viską, kad būtų išplėstas intelektualinės ir dvasinės laisvės laukas, kad lenkų kultūrai priklausytų idėjos, vertybės, pavardės ir antraštės, kurias labiausiai norėta ištrinti iš kolektyvinės sąmonės. Visiškai kitaip tai atrodė valstybinėse leidyklose ir žiniasklaidos redakcijose, valdomose valdžios – t. y. partijos – ir vadovaujamosė žmonių, kuriais partija pasitikėjo ir kurie to pasitikėjimo turėjo nusipelnyti arba bent jau nekliuvo valdžiai.

„Tygodnik Powszechny“ ir „Znak“ partijos atžvilgiu buvo užėmę realistinę poziciją, vengė atviros konfrontacijos ir, kovodami su marksistine ideologija, naudojo pozityvistinę „strategiją“, ėjo į neišvengiamus kompromisus priimtinais visuomeniniais klausimais, bet parodydavo nepriklausomybę ir pasiekdavo tvirtą „non possumus“, kai buvo kalbama apie idėjinius principus. Kai cenzūra ėmė per daug siautėti, kad net buvo neįmanoma redaguoti leidinio, imtasi juokingo protesto – išleistas numeris, skirtas vien Tatrams ir alpinizmo problematikai, kad skaitytojai suprastų, jog tik apie tai

dar įmanoma nevaržomai rašyti. 1953 metais savaitraštis atsisakė spausdinti nekrologą Stalinui, todėl iš teisėtos redakcijos buvo atimtas pavadinimas ir perduotas „Pax“ grupuotės „klastotei“,ėjusiai su ta pačia vinjete.

1956 metų spalio „atšilimas“ sugražino leidinį į Jerzio Turowicziaus rankas. Taip pat tada jau buvo įmanoma įgyvendinti redaktorių svajonę išplėsti veiklą įkuriant leidyklą. 1959 metais abiejuose leidiniuose paskelbus kreipimąsi, atsiliepė 900 skaitytojų, kurie bendruomenei suteikė finansinę „paskolą“. Tai leido įkurti leidybinę įmonę. Pernai leidykla „Znak“ šventė gyvavimo 50-metį. Dabar ji yra viena didžiausių leidyklų Lenkijoje, išleidusi per 2000 pavadinimų knygų bendru 15 000 000 egzempliorių tiražu. „Znak“ užima išskirtinę vietą leidybos rinkoje, džiaugdama prestižu ir kartu turėdama komercinę sėkmę.

Pradžia buvo kukli. 1959 metais išleistos trys knygos. Pirmoji – kardinolo Stefano Wyszyńskiego paaukotas „Kryžiaus kelias“. Išleistas 50 000 egzempliorių tiražu, davė pelno, įgalinančio plėsti leidyklą. Vėlesniais metais išleidžiamų pavadinimų skaičius svyravo nuo 7 iki 12; iki 9-ojo dešimtmečio išvis neperžengė 10. Taip vyko ne redakcijos valia. Priežastis buvo kruopšti leidyklos knygų cenzūra, popieriaus kvotų ribojimas ir Kultūros ministerijos Knygų departamento tvirtinami leidybos planai, garantuojantys valstybinį leidybos monopolį. Ribojamų tiražų dydis neturėjo nieko bendra su realia tų knygų paklausa; pasiryžę jas įsigyti skaitytojai dažniausiai pirko iš po prekystalio.

Autocenzūros nebuvimas ir plonų komunistinės biurokratijos sienų spaudimas, be perstojo į leidybos planus įtraukiant valdžiai nepatogius kūrėjus ir knygas, leidyklai užtikrino didžiausią turtą: skaitytojų ir autorių pasitikėjimą. Paradoksas – komunistų laikais „Znak“ (panašiai kaip „Tygodnik Powszechny“) turėjo geriausias rinkodaros sąlygas. Nuolat stebima, netekusi pasų ir visaip kamuoja bendruomenė išlaikė nemelavimo monopolį. Dėl to – priešingai negu numatė valdžios planai – vienintelė turėjo prenumeratorių klubą, kurie užsisakydavo visus leidinius. Geriausiais laikais šiam klubui priklausė 3500 skaitytojų, gaunančių knygas paštu. Tai

buvo stiprus ekonominis įmonės pamatas. Vis dėlto kadangi valstybės ribojami tiražai buvo per maži, turėjome prašyti kolegų iš „Tygodnik Powszechny“, kad jie nerecenzuotų mūsų knygų, nes tai žeidavo skaitytojus, kad reklamuojame knygas, kurių neįmanoma nusipirkti.

Žinoma, mūsų knygų sėkmę lėmė ne vien komunistinės šalies politika. „Znak“ leidykla užpildydavo tuščias vietas ir „baltas dėmes“ įvairiuose kultūros, humanistikos ir filosofijos platuose, leisdamą iškiliausių teologų (K. Rahnerio, R. Guardini'o, H. de Lubaco, H. Küngo, E. Schillebeeckxo, H. U. von Balthasaro ir kt.). Bažnyčios istorikų, biblistų, religijos filosofų darbus, kurių neverta ieškoti, tiesą sakant, gerbtinoje, bet griežčiau ideologiškai kontroliuotoje „Filosofijos klasikų bibliotekoje“ (F. Schleiermacheris, G. Leibnizas, L. Šestovas, É. Gilsonas, E. Levinas, F. Rosenzweigas). Lenkų inteligentijos dvasiniais vadovais tapo (daugiausia „Znak“ leidinių dėka) amerikiečių trapistas Thomas Mertonas ir kunigas Józefas Tischneris, originaliausias lenkų dvasininkas. Šis žmogus-institucija, „Solidarumo“ kapelionas, filosofas, savo mąstymuose kūrybiškai naudojęs tiek E. Husserlio ir M. Heideggerio darbus, tiek ir gimtosios Podhalės išminčių parabolėmis, buvo susitikimų Kastelgandolfe vienas iš organizatorių. Jono Pauliaus II pontifikato metu, pakviesti lenkų popiežiaus, šiuose debatuose dalyvaudavo intelektualai iš viso pasaulio ir diskutavo apie opiausias šiuolaikinės filosofijos ir teologijos, mokslo ir tikėjimo problemas.

Ypatingą vaidmenį kuriant dvasinį leidyklos veidą vaidino, be abejonės, svarbiausias mūsų autorius Karolis Wojtyła. Jis su „Tygodnik Powszechny“ ir visa „Znak“ bendruomene suartėjo dar būdamas jaunu kunigu, kardinolo A. S. Sapiehos globotiniu. Jį su bendruomene siejo ilgametė draugystė, kuriai liko ištikimas ir būdamas popiežiumi. Savitraštyje „Tygodnik Powszechny“ debiutavo šiuolaikinėmis teologinėmis esė, jame spausdino savo poeziją (pasirašydamas slapyvardžiu), „Znak“ leidyklai patikėjo – 1962 metais – pirmą knygą „Meilė ir atsakomybė“ bei – po 40 metų bendradarbiavimo! – paskutinę knygą „Atmintis ir tapatybė“, kurios pardavėme 1 300 000 egzempliorių, tokiu tiražu tikriausiai nebuvo

išleista nė viena kita knyga Lenkijoje po karo (tikriausiai ir prieš jį). Stengėmės atsidėkoti už dvasinį įkvėpimą gražiai išleisdami „Poeziją ir dramas“, „Enciklikas“ ir „Apaštališkąsias adoracijas“. Pastarasis didžiulis kūrinys reikalauja, kad būtų autentiškai permąstytas ir įsisavintas visuomenės, kuri taip entuziastingai sveikino Popiežių jo piligriminės kelionės į tėvynę metu, bet kurios kasdienis gyvenimo būdas nelabai ką turi bendra su „mylimojo Šventojo Tėvo“ mokymu. Stengėmės būti naudingi pažįstant šį mokymą. Popiežiaus piligriminių kelionių į Lenkiją proga mušėme rekordus – kuriems turbūt tik toks Autorius sugeba sutelkti – žaibiškai išleisdami per jas skelbtas homilijas; per dvi pirmas neturėjome jokios konkurencijos. Nuo trečios piligriminės kelionės homilijas ėmė spausdinti ir bažnytiniai leidėjai. Po šeštos 1997 metais (tuomet leidykla turėjo savo spaustuve) visiškai nustebinome konkurentus. Atskirų homilijų tekstus rinkome ir spausdinome tada, kai popiežius svečiavosi kituose miestuose; atsisveikinome su Jonu Pauliumi II Balicų oro uoste antradienio vakarą, o trečiadienio rytą mūsų mašinos baigė spausdinti visą tiražą – knygos, kurioje buvo ir atsisveikinimo kalba, pasakyta Balicose.

Po kelerių metų, tik ką po Benedikto XVI pontifikato inauguracijos, leidykloje apsilankė „Publishers Weekly“ vyriausiasis redaktorius. Šis svarbus profesinis leidinys rengė numerį apie Lenkijos knygų rinką. Valdybos pirmininko Henryko Woźniakowskio kabinete vartydamas „Znak“ katalogą ir leidybos planus, mūsų svečias su nuostaba pastebėjo: „O, esate Jono Pauliaus II leidėjai!“ Išgirdęs atitinkamus paaiškinimus, po akimirkos nustebo dar labiau: „Leidžiate ir Benediktą XVI!“ Parodžiau jam kataloge, kad Josepho Ratzingerio „Įvadą į krikščionybę“ „Znak“ išleido 1971 metais, kai jis dar nė nebuvo vyskupas. Vis dėlto prestižinio amerikiečių savaitraščio šefui didžiausią įspūdį padariau, kai pasilenkęs prie jo, konfidencialiai pašnibždėjau: „Kaip paslaptį galiu jums pasakyti, kad jau pasirašėme sutartį su būsimu popiežiumi.“

Kai 9-ojo dešimtmečio pradžioje, niūriais ir sunkiais karinės padėties laikais, man pasisekė ir patekau į „Znak“, mūsų šalies politikoje – taip pat kultūros – buvo pastebima strategija, kuri suteikė

galimybę leidyklai vystytis. Valdžia, užsiėmusi dorojimusi su opozicija ir delegalizuotu „Solidarumu“, slaptų spaustuvių paieškomis ir pagrindinės spaudos konfiskavimu, šiek tiek liberalizavo politiką Bažnyčios atžvilgiu. Be to, buvo dalinami leidimai naujai katalikiškai periodikai ir leidykloms, leista atgaivinti senuosius leidinius ir institucijas, po karo pasmerktus dešimtmečių nebūčiai. Šios pasikeitusios situacijos dėka „Znak“, iki tol katalikiškos literatūros rinkoje remiama palyginti mažo skaičiaus leidėjų, staiga atsidūrė draugijoje beveik keturiasdešimties bažnyčių, vienuolynų ir diecezijų leidyklų, iš dalies pavaduojančių „Znak“ leidžiant religines ir grynai dvasinio peno knygas.

Esant tokiai situacijai, tinkamiausia strategija atrodė – išlaikant tapatybę ir tęsiant ankstesnę misiją – plėsti leidyklos profilį, drąsiau žengti į istoriografijos ir grožinės literatūros, eseistikos ir poezijos, šiuolaikinės politinės ir ekonominės minties plotus. Per karinę padėtį ir nemaloniais „pereinamojo laikotarpio“ metais valstybinės spaustuvės turėjo proskripcinius sąrašus, eliminuojančius geriausius rašytojus iš oficialaus literatūrinio gyvenimo. Pasiekdama gana platų skaitytojų ratą, „Znak“ tada tapo savotišku tiltu tarp oficialios ir pagrindinės veiklos, vienintele leidykla, kuri tuomet galėjo išdrįsti leisti – anksčiau buvo įmanoma tik savilaida – A. Wato „Rinktinę poeziją“, W. Woroszylskio, R. Krynickio, S. Barańczako, A. Zagajewskio, B. Majaus, J. Polkowskio eilėraščius, emigracijos rašytojų J. Czapskio, J. Stempowskio, S. Vincenzo, G. Herlingo-Grudzińskiego, K. Jeleńskiego kūrybą. Neatsitiktinai būtent „Znak“ išleido – po ilgų karų su cenzūra ir įvairiais departamentais – šias knygas: Normano Davieso „Dievo žaidimų aikštelė“, Leszeko Kołakowskio „Jeigu Dievo nėra“, Josifo Brodskio „82 eilėraščiai ir poemos“, kunigo J. Tischnerio „Solidarumo etika“ ir „Homo Sovieticus“, legendinio „Laisvosios Europos“ radijo direktoriaus Jano Nowako-Jeziorańskiego „Kurjeris iš Varšuvos“ ir „Karas eteryje“ bei Lecho Wałęsos „Vilties kelias“. Ši veikla – nepriklausoma, bet tuo pačiu ir legali – tuomet buvo savotiškas fenomenas, kuris kartais stebindavo ir mus pačius. Labai dažnai sumanymas leisti bet kurią iš išvardintų knygų atrodė beprotybė. Vis dėlto tinkamai nusistačius ir veikiant nuosekliai

(o kartais įvairių mūsų gudrybių ar pareigūnų neapsižiūrėjimo dėka) tai, kas dar vakar atrodė neįtikėtina, rytdieną buvo įmanoma.

Jaceko Woźniakowskio, leidyklos įkūrėjo ir vadovo, karo su socialistine biurokratija istoriją gerai iliustruoja jo „kova dėl Miłoszo“, kurios dėka Lenkijos Liaudies Respublikos pareigūnų buvo laikomas aiškiaregiu. Jis visą 8-ąjį dešimtmetį į leidybos planus traukė vis naujas Czesława Miłoszo knygas, kurio pavardės anuomet nebuvo galima minėti net pastabose (moksliniuose darbuose prie jo eilėraščių citatų būdavo formuluotė „pasak Poeto“). Žinoma, nuolat šios knygos iš leidyklos planų būdavo išbraukiamos, J. Woźniakowskis nepasiduodavo ir jas vėl įrašydavo kitais metais – istorija kartojosi. Knygų departamento direktorius jam su užuojauta pasakė: „Kad jūs irgi, nuolat susidedate su socialistinės Lenkijos priešais“. Religijos reikalų valdyboje jį tikino: „Meskite iš galvos tą Miłoszą. Niekada jūs šioje šalyje jo neišleisite.“ Kai J. Woźniakowskis į eilinę pastabą atsikirto: „O kas būtų, jei šitas socialistinės Lenkijos priešas gautų Nobelio premiją?“, išgirdo atsakymą: „Bet jūs ir fantastas.“ Užtat kai neįsivaizduojamas dalykas virto neįtikėtinu faktu, išsigandę kultūros politikos pareigūnai, kuriems į akis žvelgė tarptautinio susikompromitavimo šmėkla, nes nebuvo nobelisto knygų, maldavo: „Turite paruoštą spaudai Miłoszą. Duosime jums papildomas popieriaus kvotas, tik išleiskite jį greičiau.“ Pirmoji Cz. Miłoszo knyga, po beveik trisdešimties metų tremties, buvo puikus rinkinys „Kur saulė pateka ir kur nusileidžia“, išleistas 1980 metais astronominiu – kiek buvo leidžiama „Znak“ leidyklai – 30 tūkstančių egzempliorių tiražu. 300 tūkstančių tiražas irgi būtų įsigėręs į ištroškusią rinką kaip vanduo į smėlį. Leidykloje išliko nuotraukos, kuriose laukinė minia šturmuoja leidyklos patalpas tikėdamasi gauti knygą.

Cz. Miłoszas – panašiai kaip kiti autoriai, vertinantys rūpestį jų leidžiamomis knygomis – atsimokėjo už leidėjo užsangažavimą lojalumu. Kai apie 1990-uosius, dešimtmečius buvusi jo leidybos prieglauda ir namais, paryžietiška „Kultura“ ėmė riboti savo veiklą, jis savo naujas knygas ėmė patikėti – visų pirma jam svarbiausią poeziją – leidyklai „Znak“. Laimė, jo atveju nepasitvirtino metaforiškas Nobelio premijos apibūdinimas „mirties bučiny“ ir

dvidešimt paskui sekusių metų buvo nepaprastai vaisingi. „Znak“ išleido poezijos knygas: „Kronikos“, „Ant upės kranto“, „Tolimesnės vietovės“, „Tai“, „Antra erdvė“ ir pagaliau – jau po jo mirties – „Paskutiniai eilėraščiai“; taip pat „Pakelės šunytį“ (apdovanotą prestižine literatūros premija „Nike“) ir svarbias eseistikos knygas, tarp kurių – „Metafizinė pauzė“, „Tėvynės ieškojimas“, „Medžio tojo metai“, „Gyvenimas salose“, „Apie keliones laiku“. Pagaliau pirmą kartą Cz. Miłoszo „Rinktinius raštus“ išleido „Znak“ kartu su Krokuvos „Wydawnictwo Literackie“.

Čia, Lietuvoje, norėčiau apie knygą „Pakelės šunytis“ papasakoti anekdotą, nes jis parodo, kiek dėmesio poetas skirdavo visokiausioms smulkmenoms, susijusioms su jo knygų leidyba, o dar ir pažadina prisiminimus apie Vilniaus pakrastyje esančius Verkius. Ilgai ieškojome iliustracijos viršeliui. Jogailos bibliotekos Grafikos skyriuje radome gražią, nematytą L. P. Bichebois ir V. Adamo („iš natūros piešė A. Zamettas iš Vilniaus“) litografiją, vaizduojančią Vilniaus vyskupų rūmus Verkiuose. Paveiksle matomi visi planai: ponas važiuoja dviračiu vežimaičiu, keliu eina kažkokios moterys, o antraštinis pakelės šunytis loja ant barzdoto žmogaus, einančio šalikele. Parodėme maketą autoriui, ir mus nustebino jo principinis priešinimasis. Pasirodo, kad tas barzdočius – tai keliaujantis žydas, ko niekas redakcijoje nesuprato. Ponas Czesławas nusprendė, kad negali būti nė minties, kad jo knygos viršelyje šuo lotų ant žydo.

Netekau žado: „Betgi, pone Czesławai, kas šiandien, išskyrus jūsų amžiaus žmones, žino, kad tai žydas? Tai visiems bus paprasčiausias senis, valkata, elgeta – niekas nė nepagalvos apie žydą! O jau visiškas absurdas būtų, jei jūs kam nors keltumėte įtarimų dėl antisemitizmo.“ Per pirmą susitikimą nesugebėjau jo palenkti, kad pakeistų nusistatymą. Reikėjo ilgai įtikinėti ir draugų pagalbomis, pirmiausia mano žmonos Joannos (ir jos paruoštos lydekos grietinėje), kad galų gale nuramintume jo nerimą. „Šunelis“ išėjo su gražia litografija aplanke, ir, žinoma, niekam nė neatėjo į galvą abejonė, kankinusi Cz. Miłoszą.

Mano įsitikinimu, tai vienas gražiausių jo knygų viršelių. Verta buvo įtikinėti autorių, bet taip pat reikia pripažinti, kad jis sugebėjo

pakeisti nuomonę ir pripažinti oponentų teisumą – mano namų bibliotekos „Pakelės šunytyje“ yra dedikacija: „Jurekui, bet ir Joannai, už šį gražiai, labai gražiai išleistą „Šunyti“ – Czesławas Miłoszas, 1997 m. rugsėjo 12 d., Krokuva.“

Išleidus „Pakelės šunyti“ lenkų kalba, po kelerių metų jis pasirodė lietuviškai, ir mane labai nudžiugino tai, kad Lietuvos leidėjas viršelyje įdėjo „mūsų“ litografiją, radęs netgi ryškesnių spalvų jos atspaudą. Graži ir retai sutinkama kulminacija buvo lietuviško leidimo pristatymas, kuris 2000 metais vyko... tuose pačiuose, viršelyje matomuose Vilniaus vyskupų rūmuose. Buvo spalys, mėgstamas Cz. Miłoszo mėnuo, parkas šalia rūmų, panašiai kaip supantys miškai, Trijų kryžių kalnas ir medžiai aplink Gedimino bokštą skendėjo geltonyje ir raudonyje. Didelėje salėje, iki kraštų užpildytoje publikos, jutome nuostabų jausmą, lyg būtume šios knygos viduje, per jos viršelį įėjome į vidų ir akimirką išbuvome kitame matavime. Nuo rūmų terasos žiūrėjome į palei upę vingiuojantį kelią. Nėjo juo joks žydas, taip pat nebuvo ir šunyčio... Šią akimirką poetas įamžino eilėraštyje „Verkia“:

(...) gal tik sapnuoju tuos rudaauksius miškus,
Tviskėjimą upės, kur plaukiojau jaunas,
Savo eilėraščių spalį, orą lyg vyną.*

Tokių autorių kaip Czesławas Miłoszas dėka „Znak“ derino puikius pardavimo rezultatus su aukšto lygio publikacijomis – o keisčiausia, kad šį pokštą pavykdavo kartoti metų metus. Apskritai leidėjas turi neišvengiamai rinktis: arba komercinė sėkmė, arba ambicingo lygio laikymasis. Ištikimybė aukštiesiems standartams ir rūpinimasis intelektiniu leidybinės pasiūlos lygiu iš esmės yra susiję su rimtais finansiniais sunkumais. Tuo tarpu „Znak“ patenka į bestselerių sąrašus su vertingiausiomis knygomis, kuriomis galime didžiulotis. Nes didžiausius tiražus ankstesniais metais pasiekė Popiežiaus, kunigų J. Tischnerio ir J. Twardowskio, W. Szyborskos,

* Vertė Vyturys Jarutis

L. Kołakowskio, R. Kapuścińskiego knygos, o pastaraisiais – literatūrinio reportažo karalienė Małgorzata Szajnart ir vėlyvas debiutantas Kazimierz Kutzas, kuris, kaip rašytojas, visiškai nenusileidžia režisieriui – *mein Liebchen, was willst du noch mehr?*

Chrestomatiniu pavyzdžiu, kaip sujungti intelektualines vertybes su komercine sėkme, galima laikyti Normano Davieso karjerą Lenkijoje. Šį britų istoriką, kalbantį lenkiškai ne blogiau už savo redaktorius, pirmojo „Znak“ redaktoriaus Jaceko Woźniakowskio dėka su Krokuvos leidykla sieja seni draugiški ryšiai. Jo populiarumas Lenkijoje yra visiškas fenomenas, neturintis atitikmenų ir iki galo nepaaiškinamas vien tik racionali protavimu. Viskas prasidėjo nuo „Dievo žaidimų aikštelės“ fantastinės sėkmės, kurią išvelgė Jacekas Woźniakowski jam būdingu intuicijos blykstelėjimu. Buvo 1989 metai. Dar gyvuojančiai cenzūrai ši knyga buvo nepriimtina. Vis dėlto plieniniai Kontrolės valdybos nasrai jau pastebimai ėmė rūdyti ir jų sukandimas silpo, taigi natūralu, kad stengiamės tuo pasinaudoti ir po truputį pasiekti viską, kas tik įmanoma.

Derybos dėl „Dievo žaidimų aikštelės“ išleidimo buvo pirmasis mano susitikimas akis į akį su Vyriausiosios spaudos, publikacijų ir reginių kontrolės valdybos pareigūnu. Labiausiai jį skaudino Normano Davieso „rusofobija“: „Juk jis nepraleidžia nė vienos progos parodyti savo neigiamą požiūrį į Rusiją. Net kai kalba apie Ivaną Rūstųjį, nepamiršta pridurti, kad jis elgėsi „su būdingu šiai tautai žiaurumu“. Ir taip kiekviename žingsnyje: despotizmas, tironija.“ Bandžiau remtis žmogiškosiomis vertybėmis: „Ar jums neatrodo, kad pliuralistiniame kultūros modelyje, kuris mums abiem rūpi, su oponentais galima diskutuoti argumentų kalba, o ne griebiant žirkles ir atimant iš jų balsą? Juk mūsų partiniai istorikai gali polemizuoti su profesoriumi Daviesu, priešpriešinti jam savo poziciją.“

Žinoma, nedaug ką tokia retorika ir iliuzine persvara pasieksi. J. Woźniakowskio, besiderančio aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, dėka pavyko, nedidelių nuolaidų kaina, pasiekti sutikimą išleisti... pirmą „Dievo žaidimų aikštelės“ tomą. Sąlyga buvo pasižadėjimas, kad „nesistengsime“ išleisti antro tomo, kuris kuo arčiau dabartinių laikų, tuo labiau buvo „neskanus“ kultūros politikos

sprendėjams. Su malonumu parašėme gana miglotą pranešimą ir tuoj pat, suprantama, davėme vertėjai versti antrą tomą.

Visas veikalas išėjo 1991 metais. Per visą „Znak“ istoriją tai – neskaitant be konkurencijos pirmoje vietoje esančios Jono Pauliaus II „Atminties ir tapatybės“ – buvo geriausiai parduodama knyga, kurią iki šiol papildomai išleidžiame vienu storu tomu, autoriaus nuolat pataisomu ir paaktualinamu.

Ta proga verta pasakyti, pažvelgus šiek tiek į praeitį, kad dar svarbesnį vaidmenį ji suvaidino pasaulyje, išsklaidydama daugybę su Lenkija susijusių stereotipų, subanalinių ir prietarų, kurie gyvavo vakarietiškoje historiografijoje. Tai įvyko dėl reklamos, kurią šiai knygai padarė generolas W. Jaruzelskis – angliškas leidimas pasirodė 1981 m. gruodžio 14-ąją, kitą dieną po to, kai buvo įvesta karinė padėtis. *God's Playground*, t. y. Lenkiją, visas pasaulis turėjo ant lūpų! Knyga buvo išleista visomis pagrandinėmis kalbomis ir parduota šimtais tūkstančių egzempliorių. Kadangi mūsų knygų leidyba anais laikais dar nebuvo kompiuterizuota, todėl dabar neįmanoma suskaičiuoti bendro visų lenkiškų „Dievo žaidimų aikštelės“ leidimų tiražo – tikrai jo skaičius jau artėja prie 500 000 egzempliorių.

Lenkai pamilo svetimšalį, kuris įvaldė jų kalbą ir patraukliai rašė apie jų istoriją, atradusį deramą jai vietą tarp visuotinės istorijos įvykių. Jo knygos, matyt, labiausiai žavi drąsa, su kuria Daviesas – nesvarbu, ar rašytų apie Lenkiją, Europą, Britų salas, Varšuvos sukilimą, ar apie Antrąjį pasaulinį karą – ėjo prieš privalomų traktuočių srovę, prieštaravo įtakingoms bendruomenėms ir mokslinėms koterijoms, ėmėsi dalykų, kurie nedomino istorikų, atvertė imperijoms ir didvalstybėms niūrius, gėdingus ir nutylėtus jų praeities puslapius. Įdomiausia, kad lenkų jausmų akiplėšai valui neatšaldė tai, kad dar mums išdrįso į akis sakyti nepopuliarią tiesą, pirštu rodyti tautos ydas ir menkybes.

Visos kitos Davieso knygos tapo superhitais; susidomėjimą šiomis nelengvomis knygomis galima palyginti tik su komercinių bestselerių populiarumu. Vis dar parduodamos „Europos“ tiražas šiandien, grubiai skaičiuojant, sudaro per 200 000, „Sukilimo '44“ – irgi per 160 000 egzempliorių, didžiausia tikimybė pakartoti šią

sėkmę turi jo naujausia knyga „Europa kare“. Sėkmės paslaptis slypi, žinoma, talente autoriaus, kuris yra ne tik geras istorikas, bet taip pat sąmojingas ir originalus rašytojas, pasakojantis intriguojančiai ir nebanaliai. Genialus sumanymas buvo į „Europą“ įdėti per 100 vadinamųjų „kapsulių“ – trumpų, anekdotinių istorijų, pavyzdžiui, apie spjovimą, prezervatyvą, kaklaraištį ir taip toliau. „Sukilimo '44“ pradžia kaip įtempto trilerio apie šnipus, įtraukia skaitytoją ir sukelia stiprias emocijas. N. Davieso devizas yra vengti akademinio nuobodumo – tikriausiai todėl jį nelabai mėgsta profesionalūs istorikai, negalintys nė svajoti apie sėkmę, kuri lydi jo kūrinius. Fantazuotojas Normanas Daviesas naudojami vaizduote, piešia naujas perspektyvas, istorines žinias paverčia gyva šiuolaikinės sąmonės dalimi. Lenkai dėkingi jam už tikrą domėjimosi istorija ir istoriografija renesansą.

Priešingai negu daugeliui valstybinių leidyklų, „Znak“ pavyko lengvai įveikti 1989 metų transformacijos virą ir prisitaikyti prie sunkių laisvos rinkos iššūkių. Tai pavyko dėl didelių gerai valdomo, besiplečiančio kolektyvo pastangų, nuo pagrindų įkurto rinkodaros ir šiuolaikinio platinimo skyriaus, įmonės struktūros ir jos funkcionavimo metodų pakeitimo. Plėtėsi leidyklos profilis, pradėjome leisti ne tik romanus ir poeziją, bet ir receptų knygas, vaikų literatūrą, verslo ir psichologijos knygas, nuotraukų albumus, satyrinių piešinių rinkinius, pagaliau – su laiku – trilerius ir meilės romanus. Tai leido pritraukti naujų skaitytojų ir, efektyviai konkuruojant su didžiausiomis leidyklomis, veikti jau ne kaip „katalikiška leidykla“. Todėl „Znak“ stiprino pozicijas kaip elitinė, dinamiška ir atvira leidykla, siūlant savo leidinius krikščioniškos orientacijos inteligentijai – nors ne tik.

Sėkmė nebūtų pasiekta be – sudarančios leidyklos užnugarį – nuostabios kroviečių intelektualų ir menininkų bendruomenės. Nuo „Tygodnik Powszechny“ gimimo iki šių dienų ši bendruomenė, veikianti kaip gyvas kultūros centras, pritraukia nepriklausomų ir mąstančių žmonių, nepasitenkinusių seniau – prėska komunistų oficialiai propaguojamos kultūros sriuba, vėliau – bukinančiais masinės kultūros kūriniiais.

Tik pradėję veikti laisvoje rinkoje, žinojome, kad neužteks leisti vien geras knygas – reikia pasirūpinti, kad apie šias knygas būtų girdėti, kad jos būtų diskutuojamos, recenzuojamos, pastebėtos radijuje ir televizijoje.

Pradėjome rengti vaizdingas ir žaismingas reklamos kampanijas, pritraukiančias publiką ir žurnalistus, taip pat specifiniu „krokvietišku“ humoro jausmu. Rūpinomės, kad mūsų atrestauruotas XVII a. Medžiotojo kiemas būtų ne tik „Znak“ būstinė, bet ir vieta, kur skaitytojai ir leidyklos draugai galėtų betarpiškai bendrauti su autoriais, kur verta ateiti, nes ten yra įdomu ir žaisminga, kur galima susitikti, pasidalinti mintimis ir pajusti, kad esame kartu. Taigi išleidę svarbiausias knygas, pradėjo rengti susitikimus, kuriuos galima pavadinti intelektualiais hepeningais.

Taip buvo reklamuojant Jaceko Żakowskio pokalbius su Adamu Michniku ir kunigu Józefu Tischneriu. Ši svarbi ir sunki knyga, žyminti Lenkijos šiuolaikinės katalikybės horizontus po politinių sistemų pasikeitimo, tapo tikriausiai pirmu profesionaliai išreklamuotu „Znak“ bestseleriu. Po ilgų debatų, kuriuose, be autorių, dalyvavo neeiliniai diskutuotojai – Czesławas Miłoszas, vyskupas Józefas Życiński ir Jacekas Woźniakowski, „Znak“ sodo gilumoje įvyko vaizdingas finalas. Buvo sukrautas didelis laužas, ant kurio pastatyta bjauri lėlė – netolerancijos, ksenofobijos ir šovinizmo alegorija, t. y. to, su kuo šios knygos herojai kovojo visą gyvenimą. J. Tischneris ir A. Michnikas uždegė laužą, kuris – publikos, daugybės fotografų ir televizijos operatorių džiaugsmui – suliepsnojo didžiule liepsna. Kad būtų galutinai nukensmintos blogosios šio simbolio konotacijos, svečiai ugnyje kepėsi dešreles.

Panašių renginių, efektingai reklamuojančių vertingas knygas, leidyklos rūsiuke ir sode vyko gana daug. Čia savo eilėraščius skaitė Wisława Szymborska ir Czesławas Miłoszas, Seamusas Heaney'is ir Stanisławas Barańczakas, Julia Hartwig ir Bronisławas Majus, Ryszardas Krynickis ir Adamas Zagajewskis, diskutavo Jerzis Turowiczius ir Marekas Edelmanas, Leszekas Kołakowski ir Leszekas Balcerowiczius, Ryszardas Kapuściński ir Władysławas Bartoszewskis, Normanas Daviesas ir Vladimiras Bukovskis, dainavo Vac-

lavą Havelą lydintys „Plastic People of the Universe“. Į pernykštį Czesławo Miłoszo festivalį iš JAV, Vokietijos, Korėjos, Izraelio, Lietuvos ir Airijos atvykę poetai „Znak“ sode pasodino ąžuolą, pavadintą Poeto vardu.

Į Krokuvos hepeningų ir kabaretinių pasilinksminimų tradiciją įsitraukėme dešimtojo dešimtmečio pradžioje. Tokių susitikimų ir mūsų organizuotų kultūrinių įvykių apogėjus buvo 1999 metais. Leidyklos 40-mečio sukaktį šventėme pirmiausia surengdami piligriminę kelionę į Romą pas Šventąjį tėvą. O Krokuvoje savo egzistavimą nusprendėme pažymėti surengdami „Garsenybių susitikimai Krokuvoje“ („Krakowskie Spotkania ZNAK-omitości“). Tris dienas valdėme mūsų plakatais iškabinėtą miestą, užpildydami šias džiaugsmingas ir intensyvias dienas turtinga programa, kurioje dalyvavo daugelis „Znak“ autorių. Viskas prasidėjo nuo spaudos konferencijos ir leidyklos darbo vaisių parodos, veikusios senajame Jogailos bibliotekos pastate. Paskui vyko viešos diskusijos, bendras „Znak“ poetų vakaras, iš Salvatoro pro Plantus važinėjo tramvajus, išpieštas leidyklos išleistų knygų viršeliais, žmonės laukė stotelėse, kur pagal ten pakabintą specialų tvarkaraštį tam tikru laiku pasivėžintų su mėgstamais autoriais, gautų autografų... Didysis finalas buvo Valstybinės aukštosios teatro mokyklos scenoje pastatytas kabaretas „Rašytojai, prie plunksnų“, kuriame profesoriai, poetai ir rašytojai, padedami draugiškų aktorių, publikai parodė savo slap-tus sugebėjimus: Leszekas Kołakowski dainavo arijos iš „Figaro“ dekonstruktyvistinę versiją, akordeonu grojo Normanas Daviesas, puikus vertėjas iš 23 kalbų Ireneusz Kania stovėjo ant galvos, o el-getos kostiumu Jacekas Woźniakowski, pats sau akompanuodamas fortepijonu, atliko išmaldininko iš Jasna Guros dainą. Ir scena, ir sustingusi, springstanti juoku publika užsikrėtė linksmo kvailiojimo dvasia – tą vakarą atlikėjams nebuvo neįmanomų dalykų. Populiarus lenkų aktorius Jerzis Stuhras, vedęs šį vakarą, atsisveikindamas su žiūrovais pastebėjo: „Parodykite man kitą leidykla Lenkijoje, kuri sugebėtų surengti tokį reviu ir dar jį atliktų!“

Šios kartkarčiais rengiamos „žaidynės“ ne tik reklamavo knygas ir leidybą. Taip pat džiugino redaktorius, buvo geriausias poilsis

ir atlygis už sunkų viso kolektyvo darbą. Šiuos du dalykus: sunkų darbą ir nuostabų kolektyvą – pabaigai noriu ypač išskirti. Nes be jų nebūtų visko, kas lėmė šiandienines „Znak“ pozicijas. Nebūtų tūkstančių knygų, išugdžiusių pastarąsias lenkų kartas, sudarančias šiai – ak, kiekvienai! – šaliai reikalingą intelektualinę ir dvasinę elitą. Šios publikacijos plėtė akiratį, sunkiais laikais užtikrino ryšį su europietiška mintimi ir mūsų garsių emigrantų darbais, garantavo religinį ugdymą, istorines žinias, laisvą nuo ksenofobijos ir atvirą dialogui tapatybės jausmą. 2009 metais dinamiška, šiuolaikinė leidykla, kurios pajamos viršija 50 milijonų zlotų, atsidūrė pirmoje Lenkijos leidyklų vietoje, neskaitant vadovėlių leidėjų. Pernai „Znak“ išleido 311 pavadinimų knygų – tai leidžia įsivaizduoti, kokį kelią nuėjome nuo 1959 metų! Įsisąmonindami savo pasiekimus, semiamės vilties ir optimizmo, su kuriuo priimame naujus technologinius, visuomeninius, kultūrinius iššūkius. Misija, dėl kurios mūsų tėvai įkūrėjai įsteigė leidyklą, lieka aktuali, nors ją įgyvendinti reikia visai kitokiomis sąlygomis.

Pranešimas perskaitytas 2010 m. liepos 14 d.

Iš lenkų k. vertė Rimvydas Strielkūnas